

Муниципальное бюджетное образовательное учреждение
средняя общеобразовательная школа им. Бавун-оол У.А. с. Элегест
Чеди-Хольского кожууна РТ

Согласовано

заместитель по ВР

 /Кыргыз Л.М./

« 31 » 08 2023г.

Утверждено

и.о. директора школы

 /Сотпа А.А./

Приказ № 4

от « 31 » 08 2023 г.

РАБОЧАЯ ПРОГРАММА

ВНЕУРОЧНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ «УЛУСЧУ УЖУРЛАР»

ДЛЯ 1 КЛАССА

НА 2023/2024 УЧЕБНЫЙ ГОД

Составитель программы:

Шыгжал Аяна Викторовна

квалификационная категория: высшая

Элегест - 2023

Тайылбыр бижик.

1-ги класстың «Улусчу ужурлар» деп кичээлден даашкаар ажылдын ажылчын программазын Россия Федерациязының «Россияның школазы» деп өөредилге-методиктиг бөлүккө, Тыва Республиканың ниити өөредилгезинин эге школанын Г.Д.Сундуйнун «Улусчу ужурлар» 1-2 класстарга ооредилге номчулга номунга таарыштыр 1 чылга тургускан. Бо ажылчын программа эге школаның Федералдыг куруне стандарттарынын бадылаан Россия Федерациязынын ооредилге яамызынын 06.10.2009 чылда унгени №373 доктаалынга болгаш Федералдыг методкатыжышкыннын 08.04.2015 №1/15 дугаарлыг протоколунга даянган.

Улусчу педагогика амгы национал школаның өөредилге-кижизидилгелиг ажыл-чорудулгазының кол үндезинин тургузуп, ниити өөредилге системазында чаа угланышкын, тускай эртем болуп, быжыг турушту ээлеп турар. Чоннуң чаагай чаңчылдары, сагылга-езулалдары, ужурлары улусчу педагогиканың кол өзээн тургуспушаан, өзүп орап салгалдың кижизидилгезиниң депшилгелиг аргаларын байлакшыдып турар.

Улусчу педагогиканың идеялары, байлак дуржулгазы болгаш аргалары чугле школада, башкылаашкында ажыглаттынып турар эвес, а өг-бүле кижизидилгезинде, ада-иелер ортузунда тарап нептерээн.

Салып турар сорулгалары:

Өөредилге сорулгазы: тыва чоннуң уттундурган болаш уттундуруп бар чыдар чанчылдарын, ёзулалдарын дедир эгидип, школачыларга өөредири;

өөреникчилерниң мөзү-шынар болгаш бот-кижизидилгезинче угланган чоннуң чагыг суртаалдарын, езу-чаңчылдарын билиндирип өөредир.

Кижизидилге сорулгазы: улусчу педагогика болгаш ада-өгбелеривистиң чаагай чаңчылдарынга даянып алгаш, келир уениң мөзү- бүдүштүг, хундулээчел салгалын хевирлеп кижизидер.

Сайзырал сорулгазы: өөреникчилерниң угаан-медерелин, чүве шингээдирин, бот-башкарлырын, чогаадыкчы чоруун, бот-туружун бедик чадаже көдүрери.

Программаның тургузуу.

Улусчу ужурлар деп эртем **4** программалардан тургустунган:

«*Өг-бүле*» (1 класс); «*Чаңчылдың чаражы*» (2 класс); «*Кижиге болгаш бойдус*» (3 класс); «*Кижиге эш херек*» (4 класс).

Ниитизи-биле эге школага өөредири 135 шак. Оларның класстар аайы-биле хуваалдазы мындыг:

1 класс – 33 шак

2 класс – 34 шак

3 класс – 34 шак

4 класс – 34 шак

Демдек салбас, а чартык чылда зачет хевиринге түңнелди көргүзүг-шингээдилге хевиринге кылып, өөреникчиниң демдээ кылдыр салып болур.

Ниити шактарның санынче экскурсиялар, оюннар, мөөрейлер, ужуражылгалар, улусчу байырлалдар шактары база кирген.

Кичээлдер нургулайында оюн хевирлиг, практиктиг угланыышкынныг болур. Оларны аян-чорук, көргүзүг-щиңгээдилге, янзы-бүрү чогаадыкчы ужуражылгалар, аас-чогаал кичээлдери, бойдусче походтар, хайгараалдар кылдыр организастан, хостуг чугаа хевиринге эрттирип болур.

Экскурсия: төрөөн чериниң чараш-каазын магададыр сорулга-биле арыгже, дагларже, хем кыдыынче селгүүстээри; тыва өгнү сонуургаттырары, чамдык улусчу ужурларны шингээттирери(суг бажы, ыдык ыяштар, чер-чурт дагыыры), төөгүлүг тураскаалдарны, черлерни эргири.

Ужуражылга: улуг хүндүткелдиг өгбө, тоолчу, ыраажы, чазаныкчы, артист, чурукчу болгаш өске-даа улус-биле ужуражыры.

Эртем харылзаазы: Төрөөн чугаа. Төөгү. Чугаа сайзырадылгазы. Улустуң аас-чогаалы. Күш-ажыл кичээли. Чурулга. Хөгжүм кичээли. Долгандыр турур хүрээлел болгаш бойдус кичээли.

Программаны *1-4 класстың уругларына* угландыр тургускан.

1-ден 4 класстарга чедир «Улусчу ужурлар», кичээлдер неделяда 1 катап эртер.

Ук кичээлдерниң дээшти, ооң түңнелдери тестилер болгаш анкеталардан база өөреникчилерниң чогаадыкчы ажилдарындан көстүп келир.

Түңнелинде: Мөзү бүдүштүг, ёзулуг тыва кижини келир үениң салгалындан хевирлеп үндүрер деп төнчү сорулгалыг.

«Өг-бүлө»

(1 класс, 33 шак)

Бирги чылдың кичээлдериниң үндезини өг-бүлө, ажыл-агый, төрөөн чер, төрөөн чурт дугайында эге билиглер болур. Төрөөн чурттуң чедимчелиг, сайзыраңгай байдалы,

Бир-ле дугаарында, найыралдыг, ажыл-агыйжы өг-бүледен, ол ышкаш карак кызыл чогаадыкчы, тургузукчу чоруктан эгелээр деп идея мында салдынган: чедимчелиг чурттаар дизе, ону бодуң кызыл күш үндүрүп ажилдап тургаш чедип ал.

Бирги класска уруглар төрөөн сурунуң, кожуунунуң, Тывазының ажыл-агыйы, аал коданы, төрөл харылзаалары-биле, ол ышкаш аңаа хамаарышкан чогаалдар-биле таныжар.

Элөөн хөй үени номчулгаже, янзы-бүрү экскурсияларже, ужуражылгаларже чарыыры көрдүнгөн.

1 дугаар класстың өөрөдилге номун колдуунда башкы номчуп бээр. Видеоматериалды номчулга соонда көргүзөр болза таарымчалыг. Ырларны «дыңнаңар», «ырлажыңар» дээнин барымдаалап ажыглаар.

Допчузу.

Өг-бүлө

1. Кирилде кичээл. Ужур деп чүл?
2. Тыва чурту
3. Тывалар деп кымыл ол?

Бистиң өг-бүлөвис

4. Кады торээн кижилер
5. Хунчугеи. Сөзү О. Сувакпиттии, аялгазы М. Нурсаттыы.
6. Ада төрели алдын, ие төрели мөңгүн.
7. Кырган-ачазы биле кырган-авазын хундулээри.
8. Чоок торел улус.

Өг – чурттаар чер

9. Малчыннар өглери.
10. Өг ужурлары.
11. Өгнүң эт-севи.
12. Өг херекселдериниң ужурлары.
13. Тыва өглер. Сөзү А. Даржайныы, аялгазы К. Бегзини..

Бистиң бажыңывыс

14. Бажың дугайында.
15. Бажың – кижилерниң кол эдилели.
16. Бичи Лена. Сөзү Л. Чадамбаныы, аялгазы М. Нурсаттыы.

Аал дугайында

17. Аал коданы.
18. Аал ужурлары.

Мал-маган – тываларның амыдыралының дөзү

19. Чурттуң кол ажыл-агыйы.
20. Инек дугайында. Назы-харын барымдаалап адаары.
21. Шилги бызаам.
22. Сарлык дугайында.
23. Сарлык оглу.
24. Иви мал. Назы-харының, адының хуваалдазы.
25. Аът.
26. Кулунчугаи. Сөзү А. Допчааныы, аялгазы Д. Шактарныы.
27. Теве дугайында.

28-30.Шээр мал. Назы-хары, аттары.

Найырал дугайында

31.Найырал – үнелиг чүүл.

32. Ойнаал,эжим.Сайзанап.

33.Түңнел кичээл.

Бөлүктээшкин бүрүзүнүн уткалары.

Өг-бүлө

Тыва дугайында эге билиглер. Тывалар деп кымнарыл ол?

Ужур деп чүл? Кижиниң төрүттүнген чери. Аймак сөөк, ызыгуур деп чүл?

Бистиң өг-бүлевис

Өг-бүлө деп чүл? Авазын, ачазын хүндүлээри. Угбаларын, дуңмаларын хүндүлээри. Акышкы-дуңмашкы улустарның аразында хүндүлөжип адажырының ужурлары. Чоок төрөл улус аразында харылзаа. Ачазының болгаш авазының төрөлдерин хүндүлөп адаарының ужурлары. Кижиниң кырган-авазы болгаш кырган-ачазы. Оларга тускай хамаарылга.

Өг – чурттаар чер

Өг – чурттаар чер. Малчыннар өглери. Өгге тыва кижиниң онзагай хамаарылгазы. Өг дугайында тоолдардан үзүндү, шүлүктөр, тывызыктар, ырлар.

Тыва өгнү сонуургаттылары, эт-севин таныштырар, ужурларын өөредири.

Бистиң бажыңывыс

Бажың ажылы. Бажыңга мээң кылыр ажылдарым.

Бажың иштин арыг-силиг, эмге-сескелиг тургузары. Хүн бүрүдө кылыр даштыкы ажылдар. Ада-иезинге дузалажып, күш-ажылга ынак болурунга кижизидери.

Аал дугайында

Аал болгаш аал коданы деп чүл? Чаңгыс аалдың кижилериниң ажыл-агыйны канчаар кылыры.Аалдарның чайын, күзүн, кыжын, чазын турар черлериниң аттары.

Аал коданынга сагыыр ужурлар.Аал коданын чүгө х үндүлээри.

Мал-маган – тываларның амыдыралының дөзү

Тываларның амыдыралының дөзү чүл? Бистиң өг-бүлевистиң мал-маганы.

Мал маганны уш бөлүккө чарары.Чылгы, бода, шээр малдарның онзагайы.

Оларны назы-харын барымдаалап адаары. Иви мал. Назы-харының, адының хуваалдазы.

Найырал дугайында

Найырал дугайында билиишкин. Демниг чорук деп чүл? Найырал чүүден эгелээрил?

Сайзанаптап ойнаары, ону чүгө үреп болбазыл. Салаалар-биле оюннар.

Бирги классты доосканының түңнелинде алган билиглери:

Тыва дугайында эге билиглер. Акышкы-дунмашкы улустарның аразында хүндүлежип адажырының ужурлары. Чоок төрөл улус аразында харылзаа. Ачазының болгаш авазының төрөлдерин хүндүлөп адаарының ужурлары.

Тыва өгнүң эт-севин танып билип, ужурларын өөренип алып.

Бажың иштин арыг-силиг, эмге-сескелиг тургузуп билир. Хүн бүрүдө кылыр ажылдарга бодунуң үлүг-хуузун кириштирип билири.

Аал болгаш аал коданы деп чүл? Чаңгыс аалдың кижилериниң ажыл-агыйны канчаар кылыры. Аалдарның чайын, күзүн, кыжын, чазын турар черлериниң аттары.

Аал коданынга сагыыр ужурлар.

Мал маганны уш бөлүккө чарары. Чылгы, бода, шээр малдарның онзагайы.

Оларны назы-харын барымдаалап адаары. Иви мал. Назы-харының, адының хуваалдазы.

Найырал дугайында билиишкин. Демниг чорук деп чүл? Найырал чүүден эгелээрил?

Сайзанактап ойнаары, ону чүгө үрөп болбазыл. Салаалар-биле оюннар, тыва оюннарны (кажык, баг кагары, хурежири, ча адары, тывызыктажыры, кожамыкка чижери, сайзанактаарын) ойнап билир болгаш Шагаа байырлалының дугайында эки билир болур.

Кол литература:

Сундуй Г.Д. Улусчу уjurлар.1-2 класстарга шенелделиг өөредилге-номчулга ному. Тываныңном үндүрер чери. Кызыл.2003

Ажыглаарыңга сүмелеп турар литература:

1. Аксагалдай ашак. Кызыл, 1992.
2. Донгак В. Аът (шүлүк). Шын, 1990, февраль 10.
3. Кенин-Лопсан М.Б. Тыва чоннуң бурунгу уjurлары. Кызыл. 1994.
4. Матпаадыр. Кызыл. 1991.
5. Салчак К.Б., Салчак Л.П. Тыва улусчу педагогиканың хөгжүлдези. Кызыл, 1984.
6. Тыва улустуң тоолдары. Новосибирск. 1994.
7. Тыва оюннар.

Тематиктиг планнашкыны

№	Тема	Шагы	Эрттирерхүнү	
			план	факт
Өг-бүлө (3 шак)				
1	Кирилде кезээ. Ужур деп чүл?	1	2.09	
2	Тыва чурту	1	9.09	
3	Тывалар деп кымыл ол?	1	16.09	
Бистиң өг-бүлевис.(7 шак)				
4	Бистин өг-бүлевис	1	23.09	
5	Адазын болгаш иезин хундулээри	1	30.09	
6	Угбаларын, дунмаларын хундулээри	1	6.10	
7	Кады торээн кижилер	1	13.10	
8	Хунчугеш. Сөзү О. Сувакпиттии, аялгазы М. Нурсаттыы.	1	20.10	
9	Ада төрели алдын, ие төрели мөңгүн.	1	27.10	
10	Кырган-ачазы биле кырган-авазын хундулээри.	1	10.11	
Өг – чурттаар чер.(5 шак)				
11	Малчыннар өглери.	1	17.11	
12	Өг ужурлары.	1	24.11	
13	Өгнүң эт-севи.	1	1.12	
14	Өг херекселдериниң ужурлары.	1	8.12	
15	Тыва өглер. Сөзү А. Даржайныы, аялгазы К.Бегзинии.	1	15.12	
Бистиң бажыңывыс (3 шак)				
16	Бажың дугайында.	1	22.12	
17	Бажың – кижилерниң кол эдилели.	1	29.12	
18	Бичии Лена. Сөзү Л. Чадамбаныы, аялгазы М. Нурсаттыы.	1	12.01	
Аал дугайында (2 шак)				
19	Аал коданы.	1	19.01	
20	Аал ужурлары.	1	26.01	
Мал-маган – тываларның амыдыралының дөзү (10 шак)				
21	Чурттуң кол ажыл-агыйы.	1	2.02	
22	Инек дугайында.Назы-харын барымдаалап адаары.	1	9.02	
23	Шилги бызаам.	1	16.02	
24	Сарлык дугайында.	1	1.03	
25	Сарлык оглу.	1	15.03	
26	Иви мал. Назы-харының, адының хуваалдазы.	1	22.03	
27	Аът.	1	5.04	
28	Теве дугайында.	1	12.04	
29	Шээр мал. Назы-хары, аттары.	1	19.04	
30	Шээр мал. Назы-хары, аттары.	1	26.04	
Найырал дугайында (3шак)				
31	Найырал – үнелиг чүүл.	1	03.05	
32	Найырал, эжим. Сайзанак.	1	10.05	